

К. А. Новікова, кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0001-8646-3441

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА «ПОЛІТИЧНУ» КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ШЛЯХИ ЇХ ЗАКОНОДАВЧОГО РОЗВ'ЯЗАННЯ*

Постановка проблеми. Проблематика протидії «політичному» колабораціонізму набуває особливої актуальності в контексті триваючої збройної агресії російської федерації проти України, яка супроводжується систематичним проведенням заходів політичного характеру на тимчасово окупованих територіях, спрямованих на легітимізацію окупаційного режиму та формування лояльного ставлення місцевого населення до держави-агресора. До таких заходів, зокрема, належать організації псевдореферендумів, проведення виборів до незаконно створених органів влади, а також мітингів, зібрань і демонстрацій, що мають пропагандистське спрямування на підтримку окупації та поширення ідеології держави-окупанта. Вказана діяльність становить серйозну загрозу національній безпеці України, оскільки сприяє поступовій інтеграції тимчасово окупованих територій до політичного та адміністративного простору російської федерації, ускладнюючи процес їх реінтеграції та відновлення державного суверенітету.

Одним із провідних напрямів протидії «політичному» колабораціонізму є кримінально-правовий напрям, що передбачає як нормативне закріплення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння, пов'язані з добровільною співпрацею громадян України з окупаційною владою у виборчій та політичній сфері на тимчасово окупованих територіях, так і реалізацію відповідних механізмів притягнення до кримінальної

відповідальності винних осіб у межах правозастосовної практики.

Кримінальний кодекс України (далі – КК) у частинах 5 та 6 ст. 111¹ передбачає кримінальну відповідальність за окремі прояви «політичного» колабораціонізму, зокрема за такі його форми, як: 1) участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території; 2) публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території; 3) організація та проведення заходів політичного характеру, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради; 4) активна участь у таких заходах.

Водночас зазначені положення КК, попри їх значущість у системі засобів протидії «політичному» колабораціонізму, не позбавлені суттєвих недоліків, зумовлених надмірною поспішністю ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» №2108-IX від 3 березня 2022 р. Швидке запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність відбулося без належного попереднього доктринального опрацювання та експертного обговорення. Унаслідок цього ви-

* *Примітка.* Стаття підготовлена в межах виконання теми фундаментального дослідження «Теоретичні та правозастосовні проблеми кримінально-правового забезпечення основ національної безпеки та оборони України», яка розробляється в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

никли як теоретичні, так і прикладні труднощі, які істотно ускладнюють ефективне застосування відповідних положень кримінального законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за «політичну» колабораційну діяльність й досі не стали предметом окремих наукових розвідок. У більшості випадків відповідні питання розглядалися опосередковано – у межах комплексних досліджень, присвячених кримінальній відповідальності за колабораційну діяльність загалом. Окремі аспекти досліджуваної тематики висвітлювалися у наукових працях таких українських дослідників, як К. Ю. Гончаренко, О. О. Дудоров, Д. П. Євтєєва, О. О. Кравчук, Є. В. Коваленко, В. В. Кузнецов, А. В. Лапкін, Р. О. Мовчан, Н. В. Нетеса, Є. О. Письменський, Ю. А. Пономаренко, О. В. Плетньов, О. Е. Радутний, М. А. Рубашенко, М. В. Сийплові, О. В. Тананакін, М. І. Хавронюк.

Зазначені науковці не лише здійснили ґрунтовний аналіз положень частин 5 та 6 ст. 111¹ КК, що передбачають відповідальність за «політичну» колабораційну діяльність, а й обґрунтовано вказали на основні недоліки чинної редакції відповідних положень кримінального законодавства. Однак більшість дослідників обмежилися лише критичним аналізом чинного законодавчого регулювання, не запропонували конкретних шляхів його вдосконалення. У наукових працях майже не представлено системних підходів до оновлення відповідних положень статей або конкретних варіантів їх нової редакції.

Отже, **метою статті** є вироблення шляхів вдосконалення кримінально-правового регулювання відповідальності за «політичну» колабораційну діяльність на основі аналізу чинного законодавства та виявлених його недоліків.

Виклад основного матеріалу. Розпочнемо з аналізу загальних проблем кримінальної відповідальності за «політичну» колабораційну діяльність, тобто таких, що є притаманними всім її формам. Так, чинна редакція положень КК, що передбачають кримінальну відповідальність за «політичну» колабораційну діяльність, містить три загальні проблеми.

Перша з них – *невизначеність суб'єкта кримінальної відповідальності*. Так, серед науковців відсутня єдність у підходах до визначення суб'єкта «політичної» колабораційної діяльності, що зумов-

лено наявними недоліками законодавчої техніки у формулюваннях частин 5 та 6 ст. 111¹ КК. Зокрема, у ч. 6 ст. 111¹ КК взагалі відсутня будь-яка вказівка на суб'єкта кримінального правопорушення, а в ч. 5 цієї статті вживання конструкції «добровільне зайняття громадянином України...», а також участь в організації та проведенні...» викликає сумнів щодо того, чи є ознака громадянства обов'язковою лише для першої частини диспозиції, чи вона поширюється й на всі передбачені дії?¹ Це породжує неоднозначне трактування кола осіб, які можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за відповідні діяння.

У зв'язку з цим у науковій літературі сформувалося два основні підходи. Прихильники першого вважають, що у частинах 5 та 6 ст. 111¹ КК йдеться про загального суб'єкта кримінального правопорушення, оскільки закон не містить прямої вказівки на громадянство як обов'язкову ознаку, на відміну від інших частин цієї статті (наприклад, ч. 1 та ч. 2)². Прихильники другого підходу наполягають на спеціальному суб'єкті – виключно громадянинові України. На їх думку, це відповідає історичній, соціальній та правовій природі колабораціонізму як явища, що полягає у свідомій співпраці громадянина (підданого) з ворогом проти власної держави, а також узгоджується зі специфікою складу вказаного кримінального правопорушення щодо державної зради (ст. 111 КК)³.

Поділяючи другу позицію, вважаю за доцільне нормативно закріпити у відповідних положеннях КК, які передбачають кримінальну відповідальність за «політичну» колабораційну діяльність, чітку вказівку на наявність в особи громадянства України як обов'язкову ознаку суб'єкта цього кримінального правопорушення. Зазначене сприятиме

¹ Рубашенко М. А., Яковлюк І. В., Шульженко Н. В., Зайцев О. В., Харитонов С. О., *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : монографія (Право, 2024) 331–332

² Музика А. А., 'Норми про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність потребують актуальних поправок' *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні*: матеріали міжнародної наукової конференції (Харків, 5 травня 2022) 108 <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/06/Конф_Кримінально_правові_відповіді_Пonomarenko_2022.pdf> дата звернення 17 травня 2025

³ Письменський Є. О., 'Суб'єкт колабораційної діяльності як елемент складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111–1 КК України' (2024) 86(4) Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право 341 <[http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2024_86\(4\)_53](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2024_86(4)_53)> дата звернення 17 травня 2025

дотриманню принципу юридичної визначеності та запобігатиме довільному тлумаченню кримінального законодавства.

Якщо ж законодавець хоче окремо встановити кримінальну відповідальність за «політичну» окупаційну діяльність – ті самі дії, але вчинені іноземцями або особами без громадянства, – це слід зробити за межами ст. 111¹ КК, адже така кримінальна діяльність не є колабораційною за своєю сутністю.

Друга загальна проблема – *невизначеність місця (обстановки) вчинення політичного колабораціонізму*. У наукових дослідженнях здебільшого вважається, що місцем вчинення діянь, які охоплюються «політичним» колабораціонізмом, є саме окуповані території України. Проте окремі науковці звертають увагу, що відповідні дії можуть здійснюватися також і за межами окупованих територій – на інших територіях України або навіть за її межами (зокрема на території держави-агресора)¹. З огляду на це виникає правова невизначеність, оскільки чинна редакція ст. 111¹ КК не містить чітких вказівок на обов'язковість ознаки місця/обстановки («в умовах окупації») для всіх форм колабораціонізму, що може створювати проблеми з кваліфікацією таких діянь. У результаті цього діяння, вчинені поза межами окупованих територій, але спрямовані на підтримку окупаційного режиму, можуть бути невинуватно «привілейовані», кваліфікуючись за ч. 5 або ч. 6 ст. 111¹ КК, а не за більш суворими нормами (зокрема за ст. 111 КК)².

Слід зазначити, що вирішенню зазначеної проблеми сприяє правова позиція Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, викладена у постанові від 10 грудня 2024 р. у справі № 202/13808/23³. У зазначеному рішенні наголошено, що колабораціонізм є можливим лише в умовах окупації, які й визначають сутність цього явища. Іншими словами у контексті колабораційної діяльності словосполучення «на окупованій території»

загалом є тотожним взаємодії з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією «в умовах окупації». Це тлумачення дозволяє стверджувати, що просторово-обстановочна ознака є іманентною характеристикою колабораційної діяльності – незалежно від конкретної її форми⁴.

Водночас, з огляду на мінливість судової практики, вважаю за доцільне закріпити у диспозиціях відповідних частин ст. 111¹ КК, які передбачають відповідальність за «політичну» колабораційну діяльність, пряму вказівку на вчинення діяння «в умовах окупації території», або уточнення щодо фактичного перебування суб'єкта цих кримінальних правопорушень на тимчасово окупованій території як обов'язкової ознаки обстановки вчинення такого правопорушення.

Третя загальна проблема – це *відсутність прямої вказівки на добровільність дій, що становлять «політичну» колабораційну діяльність*. Зазначена законодавча прогалина створює ризик притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які були вимушені співпрацювати з державою-агресором не з власної волі, а під впливом насильства, погроз, тиску чи інших обставин непереборної сили. Так, у науковій літературі слушно зауважується, що саме добровільність є визначальною ознакою колабораційної діяльності, яка дозволяє відмежувати її від поведінки, зумовленої обставинами, що виключають кримінальну протиправність діяння (наприклад, стан крайньої необхідності тощо). З огляду на це доцільним вбачається нормативне закріплення добровільності як обов'язкової ознаки всіх форм «політичної» колабораційної діяльності, передбачених ст. 111¹ КК.

Після висвітлення загальних проблем, характерних для всіх форм «політичної» колабораційної діяльності, слід зосередитися на окремих її різновидах. Зокрема, уваги потребують *проблеми кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність у виборчій сфері*, які мають власну специфіку та викликають чимало дискусій у науковому середовищі.

Так, ч. 5 ст. 111¹ КК встановлює кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність у виборчій сфері, а саме за: 1) участь в організації

¹ Хавронюк М. І., 'Кримінальна відповідальність за колабораціонізм' (Центр політико-правових реформ) <<https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kriminalnogo-kodeksu>> дата звернення 17 травня 2025

² Рубашенко М. А., Яковюк І. В., Шульженко Н. В., Зайцев О. В., Харитонов С. О., *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : монографія* (Право, 2024) 332–333

³ Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду, постанова від 10 грудня 2024 р. у справі № 202/13808/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/123734238>> дата звернення 17 травня 2025

⁴ Рубашенко М. А., 'Верховний суд у спробах розібратися в хитросплетіннях положень КК України про колабораціонізм (аналіз постанови ККС від 10.12.2024р.)' (2025) 1 Науковий вісник НДІ проблем досудового розслідування 54 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvndipdr_2025_1_6> дата звернення 10 травня 2025

та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території; 2) публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території. За вчинення зазначених діянь передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

Зазначене законодавче положення містить низку суттєвих недоліків, що ускладнюють його ефективне та обґрунтоване застосування.

По-перше, йдеться про проблему невизначеності змісту понять «організація» та «проведення» виборів або референдумів. Законодавство України про вибори та референдуми, КК не розкривають, які конкретні дії охоплюються кожним із цих понять, що створює істотні труднощі при правозастосуванні. Наприклад, незрозуміло, чи слід кваліфікувати як «організацію» лише дії керівного характеру (формування виборчих комісій, визначення місць голосування, призначення відповідальних осіб), чи до неї також належать технічні та допоміжні дії, зокрема виготовлення бюлетенів або забезпечення роботи приміщення для голосування тощо. Аналогічні питання виникають і стосовно «проведення» – чи охоплює цей термін лише дії, пов'язані з днем голосування (реєстрація виборців, видача бюлетенів, підрахунок голосів), чи також й подальші дії, пов'язані з підбиттям підсумків голосування, їх оголошенням і затвердженням¹. Відсутність чіткої дефініції спричиняє ризик надмірно широкого тлумачення цих понять, у тому числі – криміналізації дій осіб, які виконували незначні або технічні функції без наміру сприяти окупаційній владі. З огляду на це доцільним є нормативне визначення понять «організація» та «проведення».

По-друге, проблемою є й невизначеність конструкції «участь в організації та проведенні» незаконних виборів та/або референдумів. Дослідники звертають увагу на нечіткість такого формулювання у ч. 5 ст. 111¹ КК, де законодавець використовує сполучник «та» між словами «організація» та «проведення», що створює труднощі під

час визначення конкретних форм участі. Зокрема, незрозуміло, чи передбачає відповідальність одночасну участь особи і в організації, і в проведенні таких заходів, чи достатньо лише одного з цих елементів?² Щодо некоректності використання єднального сполучника «та» в указаній формі «політичного» колабораціонізму, аргументовану позицію висловив М. І. Хавронюк³. Враховуючи зазначене, сполучник «та» має бути замінений на сполучник «чи»/«або». Це є актуальним й для ч. 6 ст. 111¹ КК⁴.

По-третє, існує проблема *можливості кримінального переслідування виборців, які взяли участь у незаконних виборах чи референдумах на тимчасово окупованих територіях*. Законодавець передбачив відповідальність не за організацію чи проведення незаконних виборів як таких, а за «участь» у цих процесах, що суттєво розширює коло потенційних суб'єктів кримінального правопорушення. Водночас законодавство прямо відносить виборців до учасників процесу виборів чи референдуму, а, отже, на суто граматичному рівні їх безпосередня участь у голосуванні також може бути охоплена диспозицією цієї норми⁵. Відсутність у законі чіткої вказівки щодо непоширення кримінальної відповідальності на виборців створює суттєву правову невизначеність і ризики масового кримінального переслідування осіб, які діяли з мотивів самозбереження, або побоюючись репресій. Виходячи з цього, слід виключити участь виборців у голосуванні з-під дії ч. 5 ст. 111¹ КК, вказавши, що таке діяння не становить складу колабораційної діяльності.

По-четверте, проблемним моментом є *складність відмежування публічних закликів до прове-*

² Рубашенко М. А., Яковюк І. В., Шульженко Н. В., Зайцев О. В., Харитонов С. О., *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : монографія (Право, 2024) 334–341

³ Хавронюк М. І., 'Кримінальна відповідальність за колабораціонізм' (Центр політико-правових реформ) <<https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu>> дата звернення 17 травня 2025

⁴ Тищенко Є. Ф., 'Щодо удосконалення диспозицій частин третьої та шостої статті 111¹ Кримінального кодексу України' (2023) 1–2 Вісник Кримінального судочинства 138 <https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/Visnyk_Krim_Sud_1-2_23_231013_avt_2-132-141.pdf> дата звернення 17 травня 2025

⁵ Рубашенко М. А., Яковюк І. В., Шульженко Н. В., Зайцев О. В., Харитонов С. О., *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : монографія (Право, 2024) 338

¹ Рубашенко М. А., Яковюк І. В., Шульженко Н. В., Зайцев О. В., Харитонов С. О., *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : монографія (Право, 2024) 336

дення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території та інших форм «інформаційного» колабораціонізму. У науковій літературі звертається увага, що такі дії, хоча і спрямовані на легітимізацію політичних ініціатив окупаційного режиму, однак за способом вчинення вони фактично є інформаційними проявами підтримки окупаційної влади. Через це виникають труднощі при правозастосуванні, зокрема щодо відмежування складу злочину, передбаченого ч. 5 ст. 111¹ КК, від суміжних складів, що охоплюють інші форми інформаційного сприяння окупаційній адміністрації, зокрема, ч. 1 або ч. 6 ст. 111¹ КК, а також ст. 436² КК. Відсутність чітких критеріїв розмежування вказаних складів створює ризики як необґрунтованого застосування сукупності кримінальних правопорушень, так і зворотної ситуації – штучного зменшення тяжкості діяння шляхом кваліфікації його за менш суворою статтею¹.

По-п'яте, виникає й проблема *різної суспільної небезпечності «публічних закликів» та безпосередньої участі у незаконних виборах чи референдумі*, що містяться в одній частині статті. У наукових джерелах звертається увага на неоднозначність караності публічних закликів до проведення незаконних виборів або референдуму (ч. 5 ст. 111¹ КК). Науковці відзначають, що чинна редакція статті фактично ставить на один рівень суспільну небезпечність проведення виборів чи референдуму і публічних закликів до їх проведення, які є лише підбурюванням до таких дій. Це створює ситуацію необґрунтованого зрівнювання за тяжкістю цих двох форм злочинних діянь, хоча ступінь їх суспільної небезпечності є, очевидно, різним (сам факт незаконних виборів є більш небезпечним порівняно з їх інформаційною підтримкою)².

Хоча у КК й є випадки поєднання в одній частині статті певного діяння та публічних закликів до нього (ч. 1 ст. 110 КК; ч. 1 ст. 299 КК), проте більш поширеним підходом є розмежування відповідальності за діяння та публічні заклики до нього (частини 1 та 2 ст. 109 КК, статті 258 та 258² КК, статті 294 та 295 КК, статті 436 та 437 КК, части-

ни 1 та 2 ст. 442 КК). Це зумовлено тим, що діяння майже завжди має більш суспільно небезпечний характер за публічні заклики до нього. У зв'язку з цим доцільним було б виокремити публічні заклики до проведення незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території в окрему частину ст. 111¹ КК та передбачити менш суворе покарання за вчинення таких дій.

Тепер розглянемо *проблеми кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність у політичній сфері*.

Так, ч. 6 ст. 111¹ КК встановлює кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність у виборчій сфері, а саме за: 1) організацію та проведення заходів політичного характеру, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради; 2) активну участь у таких заходах. За вчинення зазначених діянь передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

Однією із проблем чинної редакції ч. 6 ст. 111¹ КК є *невизначеність змісту «заходів політичного характеру»*. У п. 2 примітки до ст. 111¹ КК визначено лише орієнтовний перелік заходів політичного характеру (з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи), проте використання законодавцем формулювання «тощо» робить перелік відкритим та невичерпним. Науковці зазначають, що така законодавча техніка викликає невизначеність, дозволяючи фактично довільно трактувати будь-яку публічну діяльність як захід політичного характеру³. Водночас, хоча закріплення виключного та вичерпного переліку таких заходів у КК є практично неможливим з огляду на динамічний характер політичного життя, доцільним є уточнення їх змістового спрямування. Зокрема, п. 2 примітки до статті 111¹ КК можна було б доповнити вказівкою, що заходи політичного характеру стосуються питань внутрішньої чи зовнішньої політики. Такий підхід дозволив

¹ Рубашенко М. А., Яковюк І. В., Шульженко Н. В., Зайцев О. В., Харитонов С. О., *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : монографія (Право, 2024) 341–344

² Письменський Є. О., *Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності* : монографія (Алерта, 2024) 211–212

³ Рубашенко М. А., Яковюк І. В., Шульженко Н. В., Зайцев О. В., Харитонов С. О., *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : монографія (Право, 2024) 344–349

би зберегти гнучкість формулювання, але водночас й звужити простір для довільного або надмірно розширювального тлумачення, у тому числі з боку правоохоронних органів.

Також існує проблема *правової невизначеності поняття «активна участь» у заходах політичного характеру*. Науковці звертають увагу на відсутність у чинній редакції ч. 6 ст. 111¹ КК чіткого визначення, що саме вважається «активною участю» у заходах політичного характеру?¹ Зокрема, у наукових джерелах зазначається, що поняття активності є оціночним і може включати різноманітні дії, такі як виступи з доповідями чи промовами, публічне схвалення дій держави-агресора, розповсюдження матеріалів, активна агітація чи будь-яка інша помітна підтримка заходу тощо. При цьому виникають проблеми з визначенням меж «активності» та її відмежування від простої присутності на заході, яка сама по собі не повинна визнаватися кримінально караною². З огляду на це, доцільним є надати визначення терміна «активна участь» у примітці до ст. 111¹ КК.

Ще однією проблемою є *невдале використання у ч. 6 ст. 111¹ КК негативної ознаки «за відсутності ознак державної зради»*. Чинна редакція містить формулювання «за відсутності ознак державної зради», яке, як зазначається в наукових джерелах, створює додаткові труднощі для правильної кваліфікації діянь. Вказана негативна ознака, замість того, щоб сприяти чіткому розмежуванню складів злочинів, навпаки, породжує заплутаність і невизначеність у застосуванні цієї статті³. Так, слушною видається позиція судді Верховного Суду Г. М. Анісімова, згідно з якою вказівка «за відсутності ознак державної зради» фактично означає, що діяння кваліфікуються за ч. 6 ст. 111¹ КК тільки тоді, коли вони вчиняються іноземцем або особою без громадянства. На його думку, якщо ж такі діяння вчиняє громадянин України, то можна стверджувати, що в його діях наявні ознаки дер-

жавної зради⁴. Таким чином, зазначену негативну ознаку слід прибрати зі змісту ч. 6 ст. 111¹ КК.

Окремої уваги заслуговує проблема *диспропорції у передбачених законом санкціях за вчинення різних форм «політичної» колабораційної діяльності*. КК встановлює досить суворі покарання за зазначені діяння, однак співвідношення ступеня суспільної небезпечності діянь і суворості відповідальності викликає питання з огляду на принцип пропорційності.

Так, за організацію та проведення заходів політичного характеру на тимчасово окупованій території (ч. 6 ст. 111¹ КК) передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років. Водночас організація та проведення незаконних виборів або референдумів (ч. 5 ст. 111¹ КК) карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років. Такий підхід призводить до парадоксальної ситуації, за якої організація, наприклад, проросійського мітингу, формально тягне за собою більш сувору відповідальність, ніж організація псевдовиборів – дій, які безпосередньо спрямовані на легітимізацію окупаційної адміністрації.

Можливо, законодавець, установлюючи більш жорстке покарання за ч. 6 ст. 111¹ КК, виходив із припущення, що політичні заходи, охоплені цією нормою, зазвичай мають масштабніший характер, узгоджуються з окупаційною владою та активно використовуються у пропагандистських цілях. Натомість, коло осіб, охоплених диспозицією ч. 5 ст. 111¹ КК, може включати й виконавців незначних технічних функцій у виборчому процесі, що зумовлює нижчу межу санкції.

Проте навіть з урахуванням такої диференціації зазначена санкційна диспропорція виглядає не виправданою. З огляду на єдність соціальної сутності обох форм колабораційної діяльності, а також співмірність їх наслідків доцільно було б передбачити однаковий рівень відповідальності для організаторів зазначених діянь, натомість, для осіб, що брали участь безпосередньо в проведенні заходів або виконували допоміжні функції, встановити більш м'які санкції або застосовувати спеціальні підстави для звільнення від кримінальної

¹ Письменський Є. О., *Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності: монографія* (Алєрта, 2024) 175–176

² Кравчук О., Бондаренко М., 'Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111–1 Кримінального кодексу України' (Вектор прав людини, 2022) <<https://hrvector.org/rodiyi/22-03-20-mbo>> дата звернення 17 травня 2025

³ Борисов В. І., Пащенко О. О., Євтеєва Д. П. та ін., *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки в Україні: монографія*, за заг. ред. В. І. Борисова, О. О. Пащенко (Право, 2024) 89–90

⁴ Антонюк Н., Анісімов Г., 'Як розмежовувати колабораційну діяльність і суміжні склади кримінальних правопорушень?' (Верховний Суд, 2024) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1299973>> дата звернення 17 травня 2025

відповідальності в разі доведеної відсутності в них ідеологічної заангажованості чи добровільності.

Розробка шляхів удосконалення кримінально-правового регулювання відповідальності за «політичну» колабораційну діяльність потребує й аналізу та врахування положень проєкту нового КК (далі – проєкт КК). Напрацювання Робочої групи з питань розвитку кримінального права, втілені у проєкті КК, безумовно, мають значну теоретичну цінність, оскільки відображають сучасні тенденції кримінально-правового регулювання.

Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність передбачена статтею 9.1.6 проєкту КК¹. У свою чергу, пункти 1 та 2 ч. 1 цієї статті встановлюють кримінальну відповідальність саме за «політичний» колабораціонізм. Так, відповідно до зазначених вище пунктів ст. 9.1.6 проєкту КК громадянин України, який на тимчасово окупованій території України підтримував державу-агресора, добровільно співпрацюючи з нею, а саме: 1) організував чи проводив незаконні вибори або референдум, 2) організував чи проводив захід політичного характеру щодо реалізації або підтримки рішень чи дій держави-агресора, – вчинив злочин 3 ступеня.

Одразу можна помітити, що розробники проєкту виключили такі форми об'єктивної сторони «політичної» колабораційної діяльності, як публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів, а також активна участь у заходах політичного характеру.

Крім того, була дещо уточнена така форма об'єктивної сторони колабораційної діяльності, як участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на окупованій території, шляхом виключення вказівки на «участь» та заміни сполучника «та» на «чи» між словами «організація» та «проведення». Таким чином, відповідальність за вказану форму колабораційної діяльності може наставати тільки за організацію чи проведення незаконних виборів або референдуму, а не за абстрактну «участь» у таких діях. Подібне уточнення унеможливує притягнення до кримінальної відповідальності, зокрема, виборців, які брали участь у голосуванні на незаконних виборах чи референдумі.

Зміни так само торкнулися такої форми «політичного» колабораціонізму, як організація та проведення заходів політичного характеру. Уточнено зміст відповідних заходів, зокрема, додано формулювання «щодо реалізації або підтримки рішень чи дій держави-агресора». Окрім цього, у п. 3 ч. 1 ст. 9.1.1 проєкту КК надано оновлене визначення поняття «захід політичного характеру». На відміну від чинної редакції, де цей термін визначається як «з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо» (п. 2 примітки до ст. 111¹ КК України), у новій редакції визначення доповнено словами «з питань внутрішньої чи зовнішньої політики». На нашу думку, такі зміни сприятимуть забезпеченню правової визначеності та усуненню можливих колізій у правозастосуванні.

Слід також визнати позитивним кроком відмежування «політичного» колабораціонізму від «політичної» окупаційної діяльності (пункти 1 та 2 ч. 1 ст. 9.1.7 проєкту КК) за ознакою громадянства та закріплення у проєкті положення, яке уточнює, що не вважається колабораційною або окупаційною діяльністю співпраця з державою-агресором, якщо вона була:

а) вимушеною, тобто здійснюваною в умовах крайньої необхідності, або

б) спрямованою виключно на забезпечення життєдіяльності населення чи захист інтересів громади, що не суперечать законам України і міжнародному праву (п. 4 ч. 1 ст. 9.1.1 проєкту КК).

Підсумовуючи вищенаведене, вважаємо, що розглянуті положення проєкту можуть слугувати базою й для удосконалення чинної редакції ст. 111¹ КК України.

Висновки. Проведений аналіз кримінального законодавства України, проєкту КК, а також наукової літератури, присвяченої проблематиці кримінальної відповідальності за «політичну» колабораційну діяльність, вказує на потребу в удосконаленні чинної редакції ст. 111¹ КК України. У зв'язку з цим пропонуємо такі зміни до КК:

1) доповнити ст. 111¹ КК частиною 3¹ такого змісту:

«Публічні заклики громадянином України, який перебуває на тимчасово окупованій території України, до проведення незаконних виборів або референдумів на цій території, а також розповсюдження громадянином України на тимчасово окупованій території України матеріалів із такими закликами –

¹ Кримінальний кодекс України: контрольний текст проєкту (станом на 02.04.2025). <<https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf>> дата звернення 17 травня 2025

караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на строк до двох років»;

2) частину 5 ст. 111¹ КК викласти у такій редакції:

«Добровільна організація чи проведення громадянином України на тимчасово окупованій території заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, а також добровільна активна участь громадянина України на тимчасово окупованій території у таких заходах –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої»;

3) частину 6 ст. 111¹ КК викласти у такій редакції:

«Добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також добровільна організація чи проведення громадянином України на тимчасово окупованій території незаконних виборів або референдумів –

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої»;

4) пункт 2 примітки до ст. 111¹ КК викласти у такій редакції:

«У частині п'ятій цієї статті під заходами політичного характеру розуміються з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо з питань внутрішньої чи зовнішньої політики»;

5) доповнити примітку до ст. 111¹ КК пунктом 2¹ такого змісту:

«Під активною участю у заходах політичного характеру у розумінні частини п'ятої цієї статті

слід вважати свідоме та публічне вчинення дій (виступи, виголошення закликів, участь у дискусіях або дебатах, розповсюдження агітаційних матеріалів, виконання символічних або організаційних функцій, технічне забезпечення проведення заходу тощо), спрямованих на підтримку, проведення або реалізацію мети такого заходу. Не вважається активною участю проста фізична присутність особи на заході без виявлення будь-яких зовнішніх дій, що можуть свідчити про її підтримку або сприяння»;

6) доповнити примітку до ст. 111¹ КК пунктом 3¹ такого змісту:

«Під організацією незаконних виборів чи референдумів на тимчасово окупованій території України слід розуміти підготовку та ухвалення рішень, спрямованих на забезпечення проведення таких виборів чи референдуму, зокрема формування складу виборчих комісій (комісій з референдуму), визначення виборчих дільниць, виготовлення виборчої документації, матеріально-технічне забезпечення, координацію дій виконавців або інше сприяння організаційного характеру»;

7) доповнити примітку до ст. 111¹ КК пунктом 3² такого змісту:

«Під проведенням незаконних виборів чи референдумів слід розуміти виконання дій у день голосування та під час підрахунку голосів, зокрема реєстрацію виборців, видачу бюлетенів, контроль за процесом голосування, підрахунок голосів, складання та оголошення результатів, а також інші дії, пов'язані з реалізацією організаційних рішень щодо незаконного процесу виборів чи референдуму»;

8) доповнити примітку до ст. 111¹ КК пунктом 3³ такого змісту:

«Участь громадянина України у голосуванні на незаконних виборах чи референдумі як виборця (тобто отримання та заповнення бюлетеня, викидання його в урну) сама по собі не є підставою для кримінальної відповідальності за цією статтею»;

9) доповнити примітку до ст. 111¹ КК пунктом 3⁴ такого змісту:

«Під організацією заходів політичного характеру слід розуміти вчинення дій, спрямованих на підготовку, планування та забезпечення проведення заходів політичного спрямування (зокрема з'їздів, зборів, мітингів, походів, демонстрацій, конференцій, круглих столів тощо), включаючи визначення місця і часу проведення, забезпечення

участі спікерів і аудиторії, координацію дій учасників, а також матеріально-технічне, інформаційне або інше сприяння реалізації таких заходів»;

10) доповнити примітку до ст. 111¹ КК пунктом 3⁵ такого змісту:

«Під проведенням заходів політичного характеру слід розуміти безпосереднє здійснення захо-

дів політичного спрямування, зокрема модерація їх перебігу, ведення зібрання, виступи перед аудиторією, організація виступів інших осіб, озвучення закликів або позицій політичного характеру, управління технічним супроводом заходу, а також виконання інших дій, що забезпечують реалізацію його мети та змісту».

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: kontrolnyi tekst proektu (stanom na 02.04.2025) <<https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf>> (in Ukrainian)

Cases

2. Kasatsiyni kryminalnyi sud u skladi Verkhovnoho Sudu, postanova vid 10 hrudnia 2024 r. u spravi № 202/13808/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/123734238>> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Rubashchenko M A, Yakovyuk I V, Shulzhenko N V, Zaitsev O V and Kharitonov S O, Kolaboratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh: problemy pravovoi otsinky, harantuvannia prav i svobod liudyny ta reintehratsii terytorii [Collaborationism in the temporarily occupied territories: problems of legal assessment, protection of human rights and freedoms, and reintegration of territories] (Pravo, 2024) 576 (in Ukrainian)
2. Pysmenskyi Y O, Kryminalno-pravovi problemy protydyi kolaboratsiynii diialnosti [Criminal law issues of countering collaborationist activity] (Alerta, 2024) 438 (in Ukrainian)
3. Borysov V I, Pashchenko O O, Yevtieieva D P et al, Kryminalno-pravova okhrona informatsiinoi bezpeky v Ukraini, ed by V I Borysov and O O Pashchenko [Criminal law protection of information security in Ukraine] (Pravo, 2024) 328 (in Ukrainian)

Journal articles

4. Pysmenskyi Y O, 'Subiëkt kolaboratsiinoi diialnosti yak element skladu kryminalnoho pravoporushennia, peredbacheno st. 111–1 KK Ukrainy' [The subject of collaborationist activity as an element of the criminal offence under Article 111–1 of the Criminal Code of Ukraine] (2024) 86(4) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo 335–343 <[http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2024_86\(4\)_53](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2024_86(4)_53)> (in Ukrainian)
5. Rubashchenko M A, 'Verkhovnyi Sud u sprobakh rozibratysia v khytrosplyetinniakh polozhen KK Ukrainy pro kolaboratsionizm (analiz postanovy KKS vid 10.12.2024 r.)' [The Supreme Court attempting to untangle the complexities of Criminal Code provisions on collaborationism (analysis of the resolution of the Cassation Criminal Court of 10.12.2024)] (2025) 1 Naukovyi visnyk NDI problem dosudovoho rozsliduvannia 48–66 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvndipdr_2025_1_6> (in Ukrainian)
6. Tyshchenko Y F, 'Shchodo udoskonalennia dyspozytsii chasteen tretoi ta shostoi statyi 111–1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy' [On improving the wording of parts three and six of Article 111–1 of the Criminal Code of Ukraine] (2023) 1–2 Visnyk Kryminalnoho sudochynstva 132–141 <https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/Visnyk_Krim_Sud_1-2_23_231013_avt_2-132-141.pdf> (in Ukrainian)

Conference papers

7. Muzyka A A, 'Normy pro kryminalnu vidpovidalnist za kolaboratsiynu diialnist potrebuiut aktualnykh popravok' [Provisions on criminal liability for collaborationist activity require urgent amendments] *Kryminalno-pravovi vidpovidi na vyklyky voiennoho stanu v Ukraini: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (Kharkiv, 5 May 2022) 103–116 <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/06/Конф_Кримінально_правові_відповіді_Пономаренко_2022.pdf> (in Ukrainian)

Websites

8. Khavroniuk M I, 'Kryminalna vidpovidalnist za kolaboratsionizm' [Criminal responsibility for collaborationism: analysis of the article on collaborationist activity] (Centre of Policy and Legal Reform) <<https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu>> (in Ukrainian)

9. Antonyuk N and Anisimov H, 'Yak rozmezhuvaty kolaboratsiinu diialnist i sumizhni sklady kryminalnykh pravoporushen?' [How to distinguish collaborationist activity from related criminal offences] (Supreme Court, 2024) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1299973>> (in Ukrainian)
10. Kravchuk O and Bondarenko M, 'Kolaboratsiina diialnist: analiz novoi statti 111–1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy' [Collaborationist activity: analysis of the new Article 111–1 of the Criminal Code of Ukraine] (Vector of Human Rights, 2022) <<https://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo>> (in Ukrainian)

Новікова К. А.

Проблеми кримінальної відповідальності за «політичну» колабораційну діяльність та шляхи їх законодавчого розв'язання

Стаття присвячена проблемам кримінальної відповідальності за «політичну» колабораційну діяльність та пошуку шляхів їх законодавчого розв'язання. У межах кримінально-правового аналізу розглянуто положення частин 5 і 6 статті 111¹ Кримінального кодексу України, що передбачають відповідальність за участь у «політичному» колабораціонізмі, та виявлено низку системних недоліків чинного регулювання. У роботі виокремлено три ключові загальні проблеми чинної редакції вказаних положень кримінального закону: 1) відсутність чіткого визначення суб'єкта злочину; 2) нечіткість просторової обстановки вчинення діяння; 3) відсутність вказівки на добровільність співпраці.

Крім того, аналізуються проблеми правозастосування у виборчій та політичній сферах, зокрема: нечіткість понять «організація» та «проведення» незаконних виборів і референдумів, недоліки конструкції «участь в організації та проведенні», ризики кримінального переслідування виборців, відсутність розмежування публічних закликів і безпосереднього здійснення діянь, а також диспропорція у караності різних форм «політичної» колабораційної діяльності.

Значну увагу приділено порівняльному аналізу чинного законодавства з положеннями проекту нового Кримінального кодексу України, в якому висунуто цікаві пропозиції щодо усунення значної частини недоліків законодавчого врегулювання кримінальної відповідальності за «політичну» колабораційну діяльність. На підставі проведеного аналізу автор запропонувала низку конкретних змін до статті 111¹ КК України, зокрема нову редакцію окремих її частин, доповнення до примітки із визначенням ключових понять («організація виборів», «активна участь», «заходи політичного характеру» тощо), а також виокремлення складу кримінального правопорушення щодо публічних закликів до проведення незаконних виборів або референдумів.

Запропоновані зміни спрямовані на підвищення юридичної визначеності, забезпечення дотримання принципу пропорційності та підвищення ефективності кримінально-правового реагування на «політичну» колабораційну діяльність.

Ключові слова: участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів, публічні заклики, організація та проведення заходів політичного характеру, колабораційна діяльність у виборчій сфері, колабораційна діяльність у політичній сфері, «політична» колабораційна діяльність, колабораціонізм, кримінальна відповідальність, Кримінальний кодекс України, кримінальне право.

Novikova K. A.

Problems of Criminal Liability for «Political» Collaboration Activities and Ways of Their Legislative Resolution

The article is devoted to the problems of criminal liability for «political» collaboration and the search for ways to resolve them by law. Within the framework of the criminal law analysis, the author examines the provisions of Parts 5 and 6 of Article 111¹ of the Criminal Code of Ukraine providing for liability for participation in «political» collaborationism and identifies a several systemic shortcomings in the current legal regulation. The article identifies three key general problems of the current version of these provisions of the criminal law: 1) the lack of a clear definition of the subject of the crime; 2) the vagueness of the spatial setting of the act; 3) the absence of an indication of voluntary cooperation.

In addition, the author analyzes the problems of law enforcement in the electoral and political spheres, in particular: the vagueness of the concepts of «organization» and «conduct» of illegal elections and referendums, the shortcomings of the construction of «participation in the organization and conduct», the risks of criminal prosecution of voters, the lack of distinction between public calls for and actual commission of such acts, as well as the disproportion in the punishment of various forms of «political» collaboration.

Special attention is given to the comparative analysis of the current legislation and the provisions of the draft Criminal Code of Ukraine, which contains promising proposals aimed at eliminating many of the legislative deficiencies concerning criminal liability for «political» collaboration. Based on the conducted analysis, the author proposes a set of specific amendments to Article 111¹ of the Criminal Code of Ukraine, including a revised wording of certain parts, additions to the notes with definitions of key concepts («organization of elections,» «active participation,» «political events,» etc.), as well as the separation of the offense of publicly calling for illegal elections or referenda into a distinct provision.

The proposed amendments are aimed at increasing legal certainty, ensuring compliance with the principle of proportionality and improving the effectiveness of criminal law response to «political» collaboration activities.

Keywords: *participation in the organization and conduct of illegal elections and/or referendums, public calls, organization and conduct of political events, collaboration in the electoral sphere, collaboration in the political sphere, «political» collaboration activity, collaborationism, criminal liability, Criminal Code of Ukraine, criminal law.*

Стаття надійшла до редакції: 5.06.2025 р.

Прийнята до друку: 20.06.2025 р.